

درس پنجم تثبیت و گسترش اسلام در دوران خلفای نخستین

۱- چگونگی انتخاب ابوبکر و شکل‌گیری خلافت را شرح دهید؟

ماجرای سقیفه و انتخاب ابوبکر به خلافت: هنگامی که علی علیه السلام و بنی هاشم مشغول برگزاری مراسم تدفین پیامبر بودند، گروهی از انصار در مکانی موسوم به سقیفه بنی ساعدة در مدینه گرد هم آمدند تا در باره تعیین جانشین رسول خدا تصمیم بگیرند. ابوبکر، عمر و ابوعبیده جراح از گروه مهاجران به سرعت خود را به آن جمع رساندند. سرانجام، پس از گفت و گو و بحث هایی که در آن جلسه صورت گرفت، نخست عمر و ابوعبیده و سپس تعدادی از انصار حاضر در سقیفه با ابوبکر به عنوان خلیفه و جانشین پیامبر بیعت کردند.

۲- مرتدان (از دین برگشتگان) به چه کسانی می‌گفتند؟

پس از رحلت پیامبر و آغاز خلافت ابوبکر، تعداد زیادی از قبیله های بادیه نشین عربستان، دین اسلام را ترک کردند و سر به شورش برداشتند. این گروه به مرتدان یا از دین برگشتگان معروف شدند.

۳- گروههای مرتدان (از دین برگشتگان) پس از رحلت پیامبر را ذکر کنید؟

۱- اعضای این قبیله ها در سال های پایانی زندگانی رسول خدا و صرفاً به علت گسترش قدرت مسلمانان، اسلام آورده بودند و با تعالیم آن انس و آشنایی نداشتند.

۲- علاوه بر مرتدان، چند تن نیز به دروغ ادعای پیامبری کردند و با گردآوردن افرادی به دور خود، با حکومت مدینه به مخالفت برخاستند.

۳- گروه دیگری از شورشیان را افراد و قبیله هایی تشکیل می دادند که نسبت به خلافت ابوبکر معارض بودند و ایشان را به عنوان خلیفه پیامبر به رسمیت نمی‌شناختند و از پرداخت زکات به نمایندگان وی خودداری کردند.

۴- اقدام ابوبکر برای مقابله با مرتدان (از دین برگشتگان) را توضیح دهید؟

ابویکر پس از استقرار بر مسند خلافت، سپاهی را گرد آورد و به مقابله با مرتدان، پیامبران دروغین و دیگر معترضان فرستاد. این سپاه همه شورش‌ها و نافرمانی‌ها را فرونشاند و حاکمیت مدینه را دوباره بر شبه جزیره عربستان برقرار کرد.

۵- عمر چگونه به خلافت رسید؟

خلیفه اول (ابویکر) اندکی بیش از دو سال خلافت کرد. او در واپسین لحظات زندگی، طی وصیت نامه مکتوبی، عمر بن خطاب را که در سال ششم بعثت اسلام آورده بود، به جانشینی خود معرفی و منصب کرد.

۶- مهم‌ترین رویدادهای خلافت عمر را بنویسید؟

از مهم‌ترین رویدادهای دوران خلیفه دوم (ح ۱۳ - ۲۳ ق)، فتوحات مسلمانان در سرزمین‌های اطراف شبه جزیره عربستان بود.

۷- عثمان چگونه به خلافت رسید؟

خلیفه دوم پیش از مرگ، شورایی شش نفره تشکیل داد و اعضای آن را مأمور کرد که از میان خود یک نفر را به عنوان خلیفه برگزینند. گفت و گوها و رایزنی‌های اعضای آن شورا، به گونه‌ای پیش رفت که سرانجام عثمان بن عفان از خاندان بنی امية به عنوان خلیفه سوم (ح ۲۳ - ۲۵ ق) انتخاب شد.

۸- روش خلافت عثمان را توضیح دهید؟

عثمان که مردی نرم خو و خویشاونددوست بود، روش متفاوتی نسبت به خلفای پیش از خود در پیش گرفت. خلیفه سوم، مروان بن حکم و پدرش را که پیامبر از مدینه رانده بود، به آن شهر بازگرداند. او همچنین خویشاوندان خود از بنی امية را بر سر کار آورد و دست آنان را در اداره امور خلافت باز گذاشت. برخی از صحابه پیامبر همچون ابوذر غفاری، عمار یاسر، نسبت به رفتار عثمان و منصوبان وی انتقاد و اعتراض کردند. خلیفه که تحت تأثیر اطرافیان و مشاوران خود از جمله مروان حکم قرار داشت، انتقاد کنندگان را تنبیه و تبعید نمود.

۹- سرانجام خلافت عثمان را شرح دهید؟

مردم از مناطق مختلف مانند عراق و مصر برای رساندن صدای اعتراض خویش به گوش عثمان، به مدینه آمدند. علی‌الله‌السلام میان مردم و خلیفه میانجی گردی کرد. خلیفه پذیرفت که روش خود را تغییر دهد، اما اطرافیانش مانع این کار شدند. به همین دلیل، معتضدان خشمگین سرانجام به خانه خلیفه ریختند و او را به قتل رسانندند.

۱۰- چرا سران قریش و به ویژه اشراف بنی امية از بیعت با امام علی(ع) خودداری کردند؟

پس از عثمان، مردم در مدینه به اصرار از علی‌الله‌السلام خواستند که خلافت و بیپذیرید و با آن حضرت بیعت کردند. امام مصمم بود که مطابق کتاب خدا و سنت پیامبر عمل نماید.

۱۱- مخالفان امام علی(ع) چه کسانی بودند و علت مخالفتشان چه بود؟

از جمله معاویه پسر ابوسفیان که توسط علی‌الله‌السلام از حکومت شام برکنار شده بود، به بهانه خونخواهی عثمان، به سرکشی پرداخت. معدوی از بزرگان قریش مانند طلحه و زبیر نیز که بیعت کرده بودند، چون امام با تقاضایشان برای به دست گرفتن حکومت برخی شهرها و مناطق موافقت نکرد، بیعت خود را شکستند و به صف مخالفان پیوستند.

۱۲- روش امام علی(ع) برای مقابله با مخالفان چه بود؟

نصیحت‌ها و کوشش‌های مسالمت آمیز امام علی‌الله‌السلام برای بازداشت مخالفان از سرکشی و جلوگیری از جنگ داخلی میان مسلمانان، به نتیجه نرسید و آن حضرت ناگزیر به دفع سرکشی‌ها و آشوب گری‌هایی شد که اشراف بنی امية نقش مهمی در ایجاد آن داشتند. بدین منظور امام مرکز خلافت را از مدینه به کوفه منتقل و در سه جنگ جمل، صفين و نهروان با دشمنان مقابله کرد.

۱۳- روش خلافت ابویکر و عمر را توضیح دهید؟

پس از رحلت پیامبر، به خصوص در پی اختلافی که میان مسلمانان بر سر جانشینی پیامبر در سقیفه بنی ساعدة به وجود آمد، اتحاد امت اسلامی آسیب دید. با این حال، ابویکر و عمر در دوران زمام داری خویش تا حدودی مراقب بودند که عدالت را میان افراد و گروه‌های مختلف مسلمان رعایت کنند و از هر دو گروه مهاجر و انصار افرادی را به سمت‌های فرماندهی سپاه و حکومت شهرها و نواحی مختلف قلمرو خلافت بر می‌گزیدند.

۱۴- سیاست دوران خلافت عثمان را شرح دهید؟

سیاست خویشاوندگرایی عثمان، علاوه بر ایجاد نارضایتی در میان مسلمانان، باعث تشدید اختلافات و اوج گرفتن مجدد تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای در درون جامعه اسلامی شد.

۱۵- روش خلافت امام علی(ع) را توضیح دهید؟

علی علیه السلام در دوران حکومتش قصد داشت با عمل به تعالیم اسلام و سنت رسول خدا، برادری و یگانگی دینی را به امت اسلامی بازگرداند، اما در نتیجه اختلاف های سیاسی و جنگ های داخلی که پیش آمد، تفرقه و چندستگی میان مسلمانان بیشتر شد. این جنگ ها به دشمنی و درگیری های طایفه ای و قبیله ای دامن زد و حتی باعث به وجود آمدن رقابت منطقه ای بین عراق و شام شد که تا سال ها پس از آن ادامه داشت.

۱۶- درآمدهای دوران خلافت عمر و عثمان از چه طریقی به دست آمد؟

در دوران خلافت عمر و عثمان درآمدهای فراوانی از سرزمین های ثروتمندی که فتح شده بود به خزانه مسلمانان در مدینه سرازیر شد.

۱۷- نحوه توزیع درآمدهای دوران خلافت عمر چگونه بود؟

خلیفه دوم این درآمدها را به عنوان عطاها میان مسلمانان توزیع کرد. نحوه توزیع عطاها توسطه خلیفه دوم، اگرچه برپایه مساوات اسلامی نبود، اما ساده‌زیستی و سختگیری ایشان نسبت به کارگزاران خلافت و بزرگان قریش، از ثروت اندوزی و تجمل گرایی آنان جلوگیری کرد.

۱۸- نحوه توزیع درآمدهای دوران خلافت عثمان چگونه بود؟

در دوران عثمان بذل و بخشش های فراوانی از بیت المال مسلمانان به بستگان و حامیان خلیفه، به خصوص خاندان بنی امية صورت گرفت. وی محدودیت هایی را که عمر برای ثروت اندوزی سران قریش ایجاد کرده بود، نادیده گرفت؛ از این رو، آنان اراضی و مزارع وسیعی را در ایران، شام و مصر تصرف کردند و از درآمدهای کلان آنها برای ساخت خانه های مجلل و خوشگذرانی در مدینه و دیگر شهرها استفاده کردند.

۱۹- روش حکومت امام علی(ع) از نظر اقتصادی چگونه بود؟

علی علیه السلام در دوران خلافتش تلاش کرد که عدالت و مساوات اسلامی را اجرا کند. از این رو، بیت المال را به طور مساوی میان تمام مسلمانان اعم از عرب و غیرعرب، سیاه و سفید و بنده و آزاد تقسیم کرد.

۲۰- چرا طلحه و زبیر به امام علی(ع) اعتراض کردند؟ و روش امام در مقابل آنها چگونه بود؟

برخی مسلمانان، از جمله طلحه و زبیر به این شیوه توزیع بیت‌المال اعتراض کردند و از آن حضرت خواستند که عرب و قریش را برتر از عجم و موالي قرار دهد؛ اما امام این کار را ستمگرانه دانست و فرمود: «تمام قرآن را تلاوت کردم و برای فرزندان اسماعیل [اعراب] بر فرزندان اسحاق [غیراعرب] به اندازه این چوب [اتکه چوبی که از زمین برداشته بود] برتری نیافتم.» منظور آن حضرت از بیان این جمله، آن بود که ایشان معیارهای قومی، قبیله ای، خویشاوندی و یا تقدم و تأخیر در قبول اسلام را در توزیع بیت‌المال در نظر نخواهد گرفت.

۲۱- لشکرکشی اعراب مسلمان به سرزمین های هم‌جوار چه بود؟

در نتیجه این لشکرکشی ها که از زمان خلافت ابوبکر آغاز شد و تا پایان خلافت عثمان بدون وقفه ادامه یافت، سرزمین های ایران، شام و مصر فتح شد و اسلام به تدریج در آن سرزمین ها گسترش پیدا کرد.

۲۲- در زمان کدام خلیفه فتوحات متوقف شد؟

امام علی علیه‌السلام

۲۳- برخورد مسلمانان با غیرمسلمانان در لشکرکشی ها چه بود؟

در جریان فتوحات، مسلمانان هنگامی که به سیاه دشمن برخورد می‌کردند و یا به آبادی و شهربی می‌رسیدند، طبق تعالیم اسلام و سنت پیامبر، سه پیشنهاد را به آنان ارائه می‌دادند: اول، اسلام بیاورید؛ دوم، تسلیم شوید و جزیه پرداخت نمایید و سوم، بجنگید.

۲۴- اهمیت سرزمین شام از چه جهاتی بود؟

سرزمین شام در غرب آسیا، به عنوان نقطه اتصال زمینی و دریایی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، همواره از موقعیت فوق العاده مهمی برخوردار بوده است. این سرزمین تاریخ و تمدنی کهن دارد و در دوران باستان محل برخورد تمدن های کهن بین‌النهرین، ایران، مصر، یونان و روم بوده است.

۲۵- اوضاع منطقه شام هنگام حمله اعراب مسلمان را توضیح دهید؟

منطقه شام هنگام حمله اعراب مسلمان، زیر سلطه امپراتوری روم قرار داشت. در آن زمان تعدادی از قبیله های عرب در آن منطقه حضور داشتند. بسیاری از این اعراب و دیگر ساکنان بومی منطقه شام پیرو مسیحیت بودند، اما در برخی از مسائل مذهبی با کلیساها قسطنطینیه، پایتخت امپراتوری روم اختلاف اساسی داشتند.

اختلافات مذهبی و تفاوت های قومی، فرهنگی و زبانی که میان توده های مردم شام با طبقه حکومتگر رومی وجود داشت، از جمله عواملی مهمی بود که پایه های حاکمیت امپراتوری روم را بر این منطقه سست کرده بود.

۲۶- چگونگی فتح شام را شرح دهید؟

ابوبکر، در اوخر خلافت خود، چندین دسته سپاه را به سوی منطقه شام فرستاد. این سپاهیان در چندین نبرد که بیشتر آنها در زمان خلافت عمر به وقوع پیوست، نیروهای رومی و متحدان محلی آنان را شکست دادند و شهرها و آبادی های آن منطقه را یکی پس از دیگری، اغلب با پیمان صلح گشودند. در این پیمانها، حفظ جان و مال، آزادی دین و عقیده مردم آن شهرها در برابر تسلیم و پرداخت جزیه تضمین شده بود.

۲۷- در جریان محاصره بیت المقدس رفتار مسلمانان با مسیحیان چگونه بود؟

در جریان محاصره شهر بیت المقدس (ایلیا)، ساکنان مسیحی شهر اعلام کردند که فقط در حضور خلیفه، قرارداد صلح و تسلیم شهر را امضاء می کنند. مسلمانان با برداشت این شرط را پذیرفتند و بدین منظور خلیفه دوم از مدینه به بیت المقدس رفت.

۲۸- وضعیت مصر هنگام ظهور اسلام چگونه بود؟

نیز همچون شام، به هنگام ظهور اسلام، بخشی از قلمرو امپراتوری روم شرقی بود. اسکندریه در شمال مصر، یکی از مراکز مهم نیروی دریایی آن امپراتوری به شمار می رفت. با وجود تسلط رومیان بر مصر، موقعیت مسلمانان در شام و حتی در شبه جزیره عربستان در معرض خطر جدی بود. از این رو مسلمانان بعد از فتح شام در صدد برآمدند که مصر را نیز تسخیر کنند. عمرو عاص که آبادانی و ثروت فراوان آن سرزمین را از نزدیک مشاهده نموده و تا اندازه ای با وضعیت سیاسی و اجتماعی آن جا آشنا بود، فرماندهی سپاه اعراب مسلمان را در حمله به مصر به عهده گرفت.

۲۹- مصریان به چه دلایل نسبت به حاکمیت امپراتوری روم بر سرزمین خویش ناخشنود بودند؟

از یک سو مالیات های سنگینی را می پرداختند و از سوی دیگر اجازه نداشتند که به مقام های عالی برستند. علاوه بر آن، توده های مسیحی مصر اختلافات مذهبی شدیدی با رومیان داشتند.

۳۰- چرا یهودیان در مصر از امپراتوری روم ناراضی بودند؟

گروه هایی از پیروان آیین یهود نیز که در اسکندریه و سایر نقاط مصر پراکنده بودند، به دلیل عدم حمایت امپراتور روم از آنان در برابر مسیحیان، از او ناخشنود بودند.

۳۱- مصر چگونه توسط مسلمانان فتح شد؟

در هر حال، اعراب مسلمان طی نبردهایی، لشکریان رومی را شکست دادند و شهرهای مصر را یکی پس از دیگری به جنگ و یا به صلح گشودند.

۳۲- عوامل پیروزی مسلمان در مصر را بنویسید؟

موفقیت سریع و فتوحات درخشنان نیروهای مسلمان در مصر بیشتر نتیجه عدم مقاومت مردم آن سرزمین در برابر سپاه اسلام بود. رفتار مسالمت آمیز و مداراجویانه پیروان اسلام با مسیحیان به هنگام فتح شام و امید به آزادی مذهبی در زیر سایه حکومت مسلمانان، تأثیر بسزایی بر متعدد نشدن مصریان با رومیان داشت.

۳۳- نتایج فتح مصر را بنویسید.

با فتح مصر (سال ۲۰ ق)، سلطه و نفوذ سیاسی - نظامی امپراتوری روم شرقی در آن سرزمین از بین رفت، شام از خطر هجوم رومیان تا حدودی در امان ماند و زمینه برای پیشروع مسلمانان در دیگر مناطق آفریقا، مهیا شد.

۳۴- آثار و پیامدهای سیاسی فتوحات در زمان خلفای نخستین در مصر را بیان نمایید.

از نظر سیاسی، اعراب مسلمان در فاصله کمتر از ۲۰ سال، دو قدرت بزرگ جهان آن روز یعنی حکومت ساسانیان و امپراتوری روم شرقی را شکست دادند و سرزمین های مهم ایران، شام و مصر را تصرف کردند. به دنبال این پیروزی های نظامی، قلمرو خلافت گسترش زیادی یافت و مردمان و اقوامی مختلفی که زبان و فرهنگ متفاوتی با اعراب داشتند، تحت حکومت آنان قرار گرفتند.

۳۵- آثار و پیامدهای اقتصادی فتوحات در زمان خلفای نخستین در مصر را بنویسید.

به لحاظ اقتصادی، سرزمین های فتح شده ثروتمند و دارای شهرها و روستاهای آباد و بزرگی بودند. اعراب علاوه بر غنائم فراوانی که در جریان فتوحات کسب کردند، منابع اقتصادی و درآمدهای مالیاتی آن سرزمین ها را در اختیار خود گرفتند.

۳۵- آثار و پیامدهای فتح مصر در زمان خلفای نخستین در زمینه علم و فرهنگ را ذکر کنید؟

مهم ترین اثر و پیامد فتوحات در عرصه دین و فرهنگ جلوه گر شد. از یک سو، سپاهیان عرب دین اسلام را به سرزمین های فتح شده برداشت و به تدریج مردم آن سرزمین ها مسلمان شدند؛ از سوی دیگر، ایران، شام و مصر دارای فرهنگ و تمدنی غنی و مردمان متمدنی بودند که سهم بسزایی در شکل گیری و شکوفایی تمدن اسلامی ایفا کردند.